

YAHUDİLİKTE BET HA-MİKDAŞ'IN TARİHSEL SÜRECİ

The Historical Process of Bet ha-Mikdash in Judaism

Ayşegül DEMİR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Ankara/Türkiye

Master's Degree Student, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Ankara/Türkiye

aysegul.demir.97@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3557-7590

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 18 Eylül / September 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 2 Aralık / December 2024

Yayın Tarihi/Published: Aralık / December 2024

Atıf/Cite as: Demir, Ayşegül. "Yahudilikte Bet ha-Mikdaş'ın Tarihsel Süreci". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2024), 37-54. <https://doi.org/10.59536/buiifd.1552315>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ÖZ

Din, üzerinde oldukça fazla durulan konulardan biridir. İnsanlık tarihine bakıldığında insanoğlunun hiçbir zaman ve zeminde din olgusundan soyut bir hayat yaşadığı görülmemektedir. Dinlerde inanç, ibadet ve semboller ciddi önem taşımaktadırlar. İnsanlar inançlarına göre ibadet etme davranışlarına sahiptirler. Bu dışı vurum da onların ibadetlerini yapabilecekleri belirli/belirsiz bir yeri gerektirmektedir. Din mensuplarınınca genellikle kutsal olarak kabul edilen bu yerlere “mabet” denilmektedir. Mabetler, ait oldukları dinlerin inanç ve sistemlerine göre farklı yapılardan oluşmaktadır. Ayrıca zaman ve mekâna göre mabet şekillerinde ve mabede yüklenen mânâlarda da farklılıklar bulunabilmektedir. Yaşayan dinlerin bazılarında kimi ibadetler mabedin mevcudiyetine dayandırılmakta (Yahudilikte hac, kurban ibadetleri gibi), bazılarında bir mabette yapılan ibadet bireysel olarak yapılan ibadetten daha üstün kabul edilmekte (İslâm'da cemaatle kılınan namaz gibi) ve topluluk halinde yerine getirilmeleri tavsiye edilmektedir. Dinlerin yeryüzündeki varoluşlarını ve nesiller boyu devamlılıklarını sağlayan önemli unsurlardan biri sembollerdir. Bu sembollerden bazıları aktif olarak sahip oldukları mânâyı muhafaza ederken (Yahudilikte menora, Hıristiyanlıkta vaftiz, İslamda ezan gibi) bazıları zamanla anlamlarını yitirebilmekte (Hıristiyanlıkta sünnet gibi) bazıları ise mevcudiyetleri olmadığı halde anlamlarını muhafaza etmeye (Yahudilikte Mabet gibi) çalışmaktadır. Zamanla asimile olmamak ve geçmişi yaşatmak adına kavramların dahi günümüzde aktif kullanıldığı Yahudilik için de semboller oldukça önemlidir. Çalışmamızda ele aldığımız Bet ha-Mikdaş (Süleyman Mabedi/ Beytü'l-Makdis), Yahudiliğin dört temel esasından biridir ve mabet anlayışına tekabül eden oldukça önemli bir semboldür. Yahudilikte MS 70'ten itibaren Mabet'in yıkılmasıyla dinî bir yaşamın devamlılığı açısından Mabet'in mevcudiyetinin gerekliliği, Yahudilerin ibadetlerini de etkilemiştir. Çalışmanın amacı, Yahudilerin mabet konusunda geçmiş yaşantılarını ve günümüz söylem ve eylemlerini ortaya koymaktır. Mabet eksenli bu çalışmada, Semitik dinler için (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam) kutsal olan Kudüs'ün Yahudilik nezdindeki yeri ve günümüzdeki durumu da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Sembolizm, Kudüs, Bet ha-Mikdaş.

ABSTRACT

Religion is one of the most emphasised subjects. When we look at the history of mankind, it is not seen that mankind has never lived a life isolated from the phenomenon of religion at any time and on any ground. Belief, worship and symbols are of serious importance in religions. People have worship behaviours according to their beliefs. This expression also requires a specific or unspecified place where they can perform their worship. These places, which are generally accepted as sacred by the members of the religion, are referred to as "temples". Temples consist of different structures according to the beliefs and systems of the religions they belong to. In addition, there may be differences in temple shapes and the meanings attributed to the temple according to time and place. In some of the living religions, some worship is based on the existence of a temple (such as pilgrimage and sacrifice in Judaism), while in others, worship performed in a temple is considered superior to worship individual worship (such as congregational prayer in Islam) and it is recommended to be performed in congregation. One of the important elements that ensure the existence of religions on earth and their continuity for generations is symbols. While some of these symbols actively preserve their meaning (such as menorah in Judaism, baptism in Christianity, adhan in Islam), some of them may lose their meaning over time (such as circumcision in Christianity) and some of them try to preserve their meaning even though they do not exist (such as the Temple in Judaism). Symbols are also very important for Judaism, where even concepts are actively used today in order not to be assimilated over time and to keep the past alive. Bet ha-Mikdash (Solomon's Temple/Bayt al-Maqdis), which we discuss in our study, is one of the four basic principles of Judaism and is a very important symbol corresponding to the understanding of the sanctuary. With the destruction of the temple in Judaism after 70 AD, the necessity of the existence of the temple in terms of the continuity of a religious life has also affected the worship of the Jews. The aim of this study is to reveal the past experiences of the Jews about the temple and their present discourses and actions. In this study, the place of Jerusalem, which is sacred for Semitic religions (Judaism, Christianity, Islam), in the eyes of Judaism and its current situation are also examined.

Keywords: History of Religions, Judaism, Symbolism, Jerusalem, Bet ha-Mikdash.

Giriş

Her dinde kutsal kabul edilen varlık veya nesnelere ilişkili olduğuna inanılan kutsal bir mekân düşüncesi yer almaktadır. Bu mekânlar her dinin literatüründe farklı şekilde adlandırılırlar da genel anlamda “mabet” olarak nitelendirilmektedirler. Arapça bir kelime olan “mabet”, ibadet edilen yer anlamında, Latince kaynaklı olan “temple” kelimesi ise “Tanrı'nın evi” manasında kullanılmaktadır.¹

Semitik dinlerin ilki olan Yahudilik'te mabet² dinin merkezi konumundadır. Yahudiler, asırlar önce maruz kaldığı tahribatlara (Babil sürgünü, diaspora³ vs.) rağmen tarihini ve tarihî değer taşıyan kavramlarını geleceğe aktarmada sembollere başvurmuştur. Bu sembollerden biri de geçmişi İbrahim peygambere kadar dayanan ancak Davut peygamberin Yeruslayim'i (Kudüs) fethiyle ve Süleyman peygamberin Bet ha-Mikdaş'ı inşasıyla zirveye taşınan Mabet inancıdır. Yahudiliğin tarihine bakıldığında bazen bir sembolün diğer sembolleri etkilediği görülmektedir. Örneğin MÖ 587'de Babil İmparatoru Buhtunnasr (Nebukadnezar)'ın Yeruslayim'de bulunan Bet ha-Mikdaş'ı (I. Mabet) tahrip edip Yahudileri sürgüne gönderdiği süreçte Yahudilerin Tora'yı yitirmeleri ibadet ve ritüelleri olması gerektiği şekilde uygulayamamalarına sebep olan unsurlardan biridir. Yine aynı şekilde MS 70'te Roma İmparatoru Vespasian'ın oğlu Titus tarafından Bet ha-Mikdaş'ın (II. Mabet) yıkılması ise kurban ritüeli, hac ritüeli ve Kohenlik⁴ müessesesi gibi Mabet'in mevcudiyetine dayalı ritüellerin yerine getirilememesine sebep olmaktadır. Mabet'i hayatlarının odak noktası haline getiren Yahudiler için Mabetsiz bir hayat idame etmeye çalışmak oldukça zor bir durumdur ancak Yahudilerin umutlu olmalarının ve ayakta kalmalarının sebebi, kutsal metinlerde mabedin ihyasına yönelik yer alan bölümlerdir.⁵ Çalışmamızda Yahudilerin I. ve II. Mabet'e verdikleri önemin yanı sıra günümüzde de Mabet'e bakış açılarına değinilmeye çalışılacaktır. Çalışma nitel yöntem dikkate alınarak

¹ Ahmet Güç, “Mâbed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 1 Kasım 2024). İsmet Eşmeli, “Dinlerde Mabet-İbadet İlişkisi (Yahudilik Örneği)”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019), 28-29.

² Çalışmada pratik sebeplerden dolayı I. Mabet ve II. Mabet için “Bet ha-Mikdaş” kavramı kullanılmıştır. İlerleyen süreçte inşa edilmesi tahayyül edilen mabet için de “III. Mabet” kavramı kullanılmıştır. “Mabet” kavramının özel isim olarak büyük harfle kullanıldığı yerlerde Bet ha-Mikdaş kastedilmiştir.

³ Diaspora: İbrânice'de “sürgün, tecrit, dağıtılma” anlamlarına gelir. Yahudilerin genellikle çeşitli sebeplerden dolayı ülkelerini terk etmeleri anlamında kullanılan Diaspora terimi, en geniş ve kalıcı anlamıyla MS 70 yılında Kudüs ve çevresinin Romalı Titus tarafından istila edilmesiyle Yahudilerin sürgününü ifade için kullanılır. Osman Cilacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2001), 96.

⁴ Kohen: Yahudilikte Levililer sınıfından olan din adamı, rahip. Bk. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 221.

⁵ Hezekiel 37:24-28. Mustafa Yiğitoğlu, “Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mâbed”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 43.

hazırlanmıştır. Çalışmamızda Yahudiliğin merkezî kavramlarından olan mabet, geçmiş ve günümüz perspektifiyle ele alınacak ve çalışmada tarihsel metodoloji kullanılacaktır.

1. Mabet Öncesi ve I. Mabet Dönemi'nde Bet ha-Mikdaş

Coğrafya ve şehirler, içlerinde barındıkları kültür ve medeniyetleri simgeleyen isimler taşımaktadır. Özellikle bazı bölgeler ve şehirler pek çok medeniyete ev sahipliği yaptıklarından dolayı farklı isimlerle anılmaktadır. Bu şehirlere verilebilecek en güzel örneklerden biri de Kudüs'tür. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam medeniyeti için dinî, sosyal ve siyasî açıdan ciddi bir öneme sahip olan Kudüs, medeniyetler ve dinler özelinde farklı isimlerle anılmaktadır.⁶

Kudüs şehrinin İbrânîce adı Yeruşalayim (Yeruşalem) olarak ifade edilmektedir. Bu tanımlamadaki “şalem” kelimesinin “barış” anlamına geldiği iddia edildiği gibi Batı Sâmililerinde bir şehrin o şehri kuran kişi ya da tanrının adıyla anılması geleneği doğrultusunda inanılan bir tanrı ismi olan Şulmanu ya da Şalim'den türediği ve “Şalim'in şehri” manasına geldiği de iddia edilmektedir. Yine Tell Amarna mektuplarında şehirden Betşalem (Şalem'in evi) olarak bahsedilmektedir. Kudüs Tanah'ta da Moriya, Yebus, Sion, Davud'un Şehri ve Ariel gibi kavramlarla adlandırılmaktadır.⁷ Tora'da Kudüs (Yeruşalayim) ismi bizzat geçmemekte ancak geleneksel görüşe göre İbrahim peygamber ile çağdaş olan Kral Melkisedek'ten “Salem Kralı”⁸ olarak bahsedildiğinden dolayı Salem'in Kudüs olabileceği düşünülmektedir.⁹ Yeruşalim için kullanılan pek çok isim arasında en yaygın olanı, Davud peygamberin şehri fethinden sonra Roma İmparatoru Aelius Hadriyanus tarafından MS II. yy'da alınışına kadar geçen dönemde kullanılan Uruşalim ya da Yeruşalim'dir.¹⁰

Tora'ya göre Yahudiler tarihlerinde birtakım nedenlerden (savaş, sürgün vb.) dolayı sürekli yer değiştirmişlerdir. Onlar, İbrahim ve Yakup peygamber dönemlerinde Mısır'a göç etmişlerdir. Yusuf peygamberin ölümünden sonra tahta geçen firavun zamanında Mısır'da yaşayan İsrailoğullarının dört yüz otuz yıl boyunca köle olarak yaşadıkları zikredilmiştir.¹¹ Musa peygamber önderliğinde Mısır'daki kölelikten çıkarak Kudüs yakınlarına gelen

⁶ İsimlendirmeye dayalı daha geniş bilgi için bk. Muammer Gül, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2001), 306-307.

⁷ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil* (İstanbul: Kitâbı Mukaddes Şirketi- Yeni Yaşam Yayınları, 2001). II. Tarihler 3:1, Hakimler 19:10, II. Samuel 5:7-9, I. Tarihler 11:5-7, Yeşaya 29:1. Geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Eylül 2024).

⁸ “*Ve Salem Kralı Melkisedek ekmek ve şarap çıkardı; ve Yüce Allah'ın kâhini idi.*” (Yaratılış 14:18.)

⁹ Harman, “Kudüs”.

¹⁰ Gül, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, 307.

¹¹ Çıkış 12:40.

Yahudiler, Kudüs topraklarına girememişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de İsrailoğullarının o dönemde Kudüs'te bulunan kavimden korktukları, bundan dolayı da savaşmaktan kaçındıkları ve Musa peygambere “*sen ve Rabbin gidin savaşın, biz burada oturacağız.*” diyerek Tanrı tarafından cezalandırıldıkları anlatılmaktadır.¹² Tora'da, Tanrı'nın öfkelenmesine sebep olan kuşağın, Tanrı tarafından kırk yıl çölde dolaştırıldığı belirtilmiştir.¹³ Kutsal metinlerde ifade edilen dönemin sonrasındaki kuşağın, İsrailoğulları tarafından hem lider hem peygamber olarak kabul edilen Nun oğlu Yeşu önderliğinde Kudüs'e girdikleri zikredilmiştir.¹⁴

Yahudiler, ibadetlerini yerine getirebilmek için her dönemde bir mabede ihtiyaç duymuşlardır. Örneğin İbrahim peygamberden Musa peygambere kadarki süreçte göçebe bir yaşam sürdürdüklerinden dolayı konakladıkları yerlerde ibadetlerini ifa etmek ve kurban sunumlarını gerçekleştirmek için altar¹⁵ adında kurban sunum yerleri inşa etmişlerdir. Musa peygamber döneminde İsrailoğulları kırk yıl çölde dolaştıkları süre içerisinde ise mişkan¹⁶ (toplanma çadırı) denilen, Tanrı'nın da ikamet edebileceği ve halkıyla bir araya gelebileceği bir mekân yapmışlardır. Bu çadır Tanrı'nın bu mekânda tezahür (teofani) ettiği ve Musa peygamberin Ahid Sandığı'nı (Aron Hakodeş) çadırın en kıymetli bölümünde bulundurduğu inancından dolayı ayrı bir önem ve kutsiyete sahiptir.¹⁷ Mişkan, yaklaşık dört yüzyıl Yahudilerin ibadet merkezi olmuştur.¹⁸ Davud peygamber kral olunca Yebusiler'in hâkimiyetinde olan Kudüs'e karşı harekete geçmiş ve Sion (Zion) Hisarı'nı alıp, şehre “Davud'un Şehri”¹⁹ adını vermiştir. Davud peygamber Kudüs'ü güçlendirmiş, Sion Hisarı'nı imar ettirmiş, kendine ait bir ev (saray) yaptırmış ve orayı dinî bir merkez haline getirmek istediği için Ahid Sandığı'nı Kudüs'e getirterek sarayın yakınındaki bir çadıra yerleştirmiştir.²⁰

¹² *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), el-Mâide 5/24.

¹³ Sayılar 32:13.

¹⁴ Baki Adam (ed.), *Dinler Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 72-73.

¹⁵ Altar (mezbah): (1) İlahlar için kurban veya sunuların üzerine konulduğu çoğu zaman taştan yapılmış masa veya blok. (2) Kilisede rahibin ayin esnasında komünyon hazırlarken kullandığı masa. Nermin Öztürk, *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet) Yemin, Keffaret ve Kurban* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 61.

¹⁶ Mişkan: İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıktıktan sonra ve çölde dolaştıklarında inşa ettikleri ve Eretz Yisrael'e (İsrail Toprağı/ Vadedilmiş Topraklar) taşıdıkları çadır mabet. Yusuf Besalel, “Mişkan”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın a.ş., 2001), 2/ 412.

¹⁷ Mustafa Yiğitoğlu, *Yahudilikte Semavi Mabet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 17-18.

¹⁸ Yiğitoğlu, *Yahudilikte Semavi Mabet Anlayışı*, 18-19.

¹⁹ II. Samuel 5:6-9.

²⁰ II. Samuel 7:12-13.

Davud peygamberin bir mabet inşa ettirmeyi çok istediği ancak Tanrı'nın buna izin vermediği zikredilmiştir.²¹ İsrailoğullarına göre başkenti Kudüs yapan ve buraya Tanrı adına bir mabet yapmak isteyen Davud peygambere Tanrı, izin vermeyeceğini Natan peygamber aracılığıyla şu şekilde söylemiştir: *“Sen çok kan döktün ve büyük cenkler yaptın; benim adıma sen ev yapmayacaksın çünkü gözümün önünde yere çok kan döktün.”*²² Bu nedenle Davud peygamberin, mabedi her ne kadar yapmak istediyse de bu emrin üzerine yapamadığı ve oğluna bu konuda tavsiyelerde bulunduğu, Tanrı'nın mabedi onun yapmasını istediğini ilettiği zikredilmiştir.²³

Yahudilikte Bet ha-Mikdaş, Süleyman peygamberin babası Davud peygamberin vasiyeti doğrultusunda ve Tanrı'nın isteği²⁴ gereği Kudüs'te MÖ 953'te yaptırdığı görkemli bir mabettir. Buna göre Süleyman Mabedi de denilen bu mabet, İbrahim peygamberin oğlu İshak'ı kurban etmek için götürdüğü Moriya Tepesi'nde inşa edilmiştir.²⁵ Mabet'in inşasında Fenikeli usta ve işçiler, İsrail'deki köleler, melekler ve cinler de çalışmış; mabet bitene dek kutsal bir yardımla hiç kimse hasta olmamış, ölmemiş, hiçbir alet bozulmamış ve büyük taşlar kendiliğinden yerlerine yerleşmiştir. Süleyman peygamber yedi yıl²⁶ içinde mabedi inşa ettirmiştir.²⁷ Mabet'in çeşitli bölümleri vardır. Dış avlu (Ulam) tüm İsrail halkının girebileceği büyüklüktedir. Bu bölüme girenlere İsrail denilmektedir. Kutsal bölüme (Ana bölüm/Haehal) sadece Levi ve Kohenler girebilmektedir. Onların kurban ve takdis törenleri bu bölümde yapılmaktadır. Kutsallar Kutsalı (Kadoş ha-Kadeşim) bölümüne (Debir/Dvir) sadece Kohen Gadol (Baş Kohen) girebilmektedir. Bu bölümde Musa peygambere verilen On Emrin yazılı olduğu tabletlerin korunduğu Ahid Sandığı ve mabet hazineleri yer almaktadır. Kutsallar Kutsalı bölümüne Baş Kohen'in girmesini *“Umutların tükendiği ve umutsuzluğun hâkim olduğu noktada bile mutlaka toplum adına Tanrı'ya müracaat edebilecek bir kişi vardır.”* sözü özetlemektedir.²⁸

Tanah'ta Süleyman peygamberin Mabet'in açılışında bizzat dua ettiği, Tanrı'ya şükrettiği ve milleti adına vaatlerde bulunduğu zikredilmektedir. Açılıшта yirmi iki bin öküz, yüz yirmi bin koyun kurban edilmiş ve on dört gün bayram yapılmıştır. Mabet'te kurbanlar kesilmiş, Sukot ve Pesah bayramlarında çardaklar kurulmuş, hatta her gün müzikler

²¹ I. Tarihler 22:7-8. Harman, “Kudüs”.

²² I. Tarihler 22:8.

²³ I. Tarihler 22:10.

²⁴ I. Krallar 5:1-4.

²⁵ Suzan Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler* (İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 1996), 206-207.

²⁶ I. Krallar 6:1-38.

²⁷ Ömer Faruk Harman, “Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Ekim 2024).

²⁸ Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 211, 219.

çalınmıştır. Mabet'e gelirken de müzik çalınmıştır. Çünkü Tanrı tarafından "*Bayramın kutlandığı gecede ilahi okuyacaksınız ve Rabb'in dağına İsrail'in kayasına gelmek için flüt çalarak ve yürek sevinci ile geleceksiniz ve mevsimin ilk turfanda meyvelerini de getireceksiniz.*"²⁹ diye emredilmiştir. Bet ha-Mikdaş'ı Yahudiler yılda birkaç kez ziyaret etmiş, tüm dinî bayramlarda Mabet'te toplanmışlardır. Kudüs, Yahudilere göre Tanrı tarafından seçilen bir yer olarak kabul edildiği için Mabet sadece kurbanların takdim edildiği ve bayramlarda toplanılan bir yer olmanın dışında aynı zamanda da hac ibadetlerinin merkezi olmuştur.³⁰ Tanah'ta "Ebedî Mabet"³¹ olarak da bahsedilen bu Mabet, Yahudilerin kendilerini yerleşik ve kalıcı hissetmelerinde ciddi bir paya sahiptir. Ayrıca Mabet'in Tanrı'nın arzusu üzerine yapılması da "Tanrı Evi" olarak algılanmasına ve Mabet'in ebediliği fikrinin oluşmasına sebep olmuştur.³²

Yahudi şeriatına (Halaka) göre bütün ülke kutsaldır. Ancak Kudüs şehri en kutsaldır. Buna göre yeryüzündeki en kutsal yer olan ve "Kutsallar Kutsalı" denilen mekân Kudüs'teki Mabet'te bulunmaktadır. Yine Yahudi alimlerine göre yeryüzünün merkezi Kudüs, onun da merkezi Even Şatiah (dünyanın merkezi) üzerine inşa edilen Bet ha-Mikdaş'tır. Yahudi efsanelerinin yer aldığı Midraş'ta, Adem'in Bet ha-Mikdaş'ın toprağından yaratıldığı, yine dünyanın da Siyon'dan (Kudüs) başlanarak yaratıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca Tanah'ta da "*Şeriatın Sion'dan, Rabbin sözünün Yerusalam'den çıkacağı*"³³ zikredilmektedir.³⁴

Even Şatiah ile ilgili Sefer ha-Zohar'da bir anlatı bulunmaktadır. Buna göre Tanrı, dünyayı yarattığında gökteki tahtının altından değerli bir taş almış ve boşluğa atmıştır. Bu taş Tanrı'nın gökteki tahtına gözle görülmeyen bağlarla bağlıdır. Taş yeryüzüne düşmüş, sularla sağa sola ve diğer yönlerde hareket ederek dünyayı oluşturmuştur. Bu taşın düştüğü yerde de Tanrı, kullarına Yerusalayim'in kurulmasını emretmiştir. Onlara: "*İşte Yerusalayim, onu dünyanın merkezine yerleştirdim, diğer ülkeler de onun etrafında bulunuyor.*" demiştir. I. yy'da yaşayan Yahudi düşünürlerden Rabi Şemuel "*Dünya insan gözüne benzer; göz akı, karaları çevreleyen okyanuslardır, üzerinde yaşadığımız topraklar göziün irisi. Kudüs ise gözbebeği ve gözbebeğinin içindeki görüntüyse Bet ha-Mikdaş yani Kutsal Tapınaktır.*" sözleriyle dünyanın şeklini tarif etmiştir.³⁵

²⁹ Yeşaya 30:29.

³⁰ Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 210.

³¹ Hezekiel 43:7.

³² Yiğitoğlu, *Yahudilikte Semavi Mabet Anlayışı*, 26-27.

³³ Yeşaya 2:3.

³⁴ Pelin Çift- Ömer Faruk Harman, *Kudüs'ün Gizemli Tarihi* (İstanbul: Destek Yayınları, Nisan 2018), 14-16.

³⁵ Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 206.

Yahudilerin, Süleyman peygamberin ölümünden (tahminen MÖ 931) sonra siyasî birliktelikleri bölünmüştür. Bölünme sonucunda güneyde Yahuda ve kuzeyde İsrail olmak üzere iki krallık ortaya çıkmıştır. Kudüs, güneydeki Yahuda Krallığı'nın başkenti olmuştur. Kuzeydeki İsrail Krallığı'nın ise Kudüs ve Mabet ile ilişkisini kesmek amacıyla çevredeki milletlerin *baal*³⁶ denilen putlarına tazimde buldukları belirtilmiştir. İsrail krallığı MÖ 722'de Asurlular tarafından yıkılmıştır. Yahuda Krallığı ise MÖ 587'de Babil Kralı Nebukadnezar tarafından yıkılmıştır. Mabet ve şehir tahrip edilip, Yahudiler Babil'e sürgün edilmiştir.³⁷ Tahrip edilen Mabet'in tunç direkleri ve ayakları parçalanarak Mabet'teki kutsal eşyalarla birlikte Babil'e götürülmüştür.³⁸ Yahudi tarihinde çok önemli bir yere sahip olan bu olaylara Babil kaynaklarında yer verilmemesi, Yahuda Krallığı'nın Babil İmparatorluğu tarihinde dikkat çeken bir yanının olmadığını göstermektedir.³⁹ Sürgün, Mısır'dan sonra bir kez daha yaşanmıştır. Buna göre Mabet'in yıkılmasından sonra Yahudiler Babil'de dağılarak sinagoglar inşa etmişlerdir. Babil sürgünü yetmiş yıl sürmüş ve bu sürede Yahudilerin Mabet'te kurban kesilen saatlerde sinagoglarda dua ettikleri, ibadetlerinde yönlerini Kudüs'teki Bet ha-Mikdaş'a çevirdikleri zikredilmiştir.⁴⁰

2. II. Mabet Dönemi'nde Bet ha-Mikdaş

Babil sürgününden yıllar sonra Babil Devleti Pers Krallığı tarafından yıkıldığında (MÖ 539) Pers Kralı II. Kyros (Koreş) önce Babil'e daha sonra da Kudüs'e hâkim olmuş, Babil'deki Yahudilere Kudüs'e dönüp Mabetlerini yeniden inşa edebilmeleri için izin vermiştir. Sürgünden yaklaşık yetmiş yıl sonra MÖ 515'te yeniden inşa edilen Mabet ile II. Mabet devri başlamıştır. Kudüs siyasî olarak Nehemya ile dinî kurum ve kurallar olarak da Ezra ile tekrar canlanmıştır.⁴¹ Yahudi tarihinde Babil sürgünü dönüşünde onlara liderlik ve Yahudiliği yeniden hayata geçirebilme konusunda rehberlik eden en önemli kişi, kâhin ve yazıcı Ezra'dır. Yahudilikte Ezra'ya dair anlatılanlar onu efsanevi bir karakter olarak göstermektedir. Ezra'nın liderliğindeki Babil'den çıkış, geçmişte yaşanan Musa peygamberin liderliğindeki Mısır'dan çıkışa; Ezra'nın dindeki yenilik ve reformları da Musa peygamberinkilere benzetilerek Ezra üzerinden ikinci bir Musa karakteri ortaya konulmaya

³⁶ Baal: Kenân dillerinde "efendi" anlamına gelen, Batı Samileri'nde gök, dağ, şehir, döl bereketi tanrısı. Yusuf Besalel, "Baal", *Yahudilik Ansiklopedisi*, (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın a.ş., 2001), 1/ 90.

³⁷ Adam, *Dinler Tarihi*, 74.

³⁸ II. Krallar 25:9-13. Ali Osman Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 32.

³⁹ Kurt, *Yahudiliğin Mimarı Ezra*, 28.

⁴⁰ Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 212; 270.

⁴¹ Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 212.

çalışılmıştır.⁴² Yahudilikte Ezra bir peygamber değildir ancak peygamberlerden de önemli bir konumda yer almaktadır. Rabbiler, onu Musa peygamberle karşılaştırmış ve onun da Tora'yı almaya layık olduğunu söylemişlerdir. Hatta eğer önce Musa gelmeseydi Tora'yı Ezra'nın alacağına inanmışlardır.⁴³ Yahudilerin bu dönemi, MÖ 332'de Helen Hükümdarı Büyük İskender'in işgaline kadar sürmüştür. Büyük İskender'in ölümünden sonra işgal edilen topraklar İmparatorluk hanedanlıklarınca paylaşılmıştır.⁴⁴ Helen Kralı IV. Antiyohus, tahta geçtikten sonra Kohen Gadol IV. Onias'ı görevden alarak yerine Yehoşua'yı görevlendirmiştir. Helenist eğilimleri olan Yehoşua şehirde Gimnasiun (lise) inşa ettirmiştir. Bu nedenle Bet ha-Mikdaş önemini yitirmiştir. Zamanla tapınağın kutsallığı ihlal edilmiş, içerisine paganist unsurlar yerleştirilmiş ve ismi de "Zeus Tapınağı" olarak değiştirilmiştir.⁴⁵ Antiyohus'un baskıları neticesinde Makkabi İsyanı başlamış ve Yahudilerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla Haşmonayim Hanedanlığı kurulmuştur. Sadûkîlik ve Ferîsîlik gibi pek çok mezhebin ortaya çıktığı bu dönem MÖ 60'lı yıllarda Roma'nın şehre egemen olmasıyla sona ermiştir. Roma'nın Yahudiler için tayin ettiği Kral Herod öldükten sonra yerine gelen valilerle Yahudiler anlaşamamışlardır. Yahudilerin aralarında Mesihlik iddiasında bulunanların da olduğu bu dönemde İsa peygamber de yaşamıştır. Romalılara karşı Zealotlar adında bir grup ortaya çıkmış ancak Roma tarafından ordu gönderilerek Kudüs kuşatılmıştır. Dört yıl süren bu kuşatmanın ardından MS 70' de Romalılar Kudüs'e girerek İmparator'un oğlu Titus'un emriyle şehri ve Mabet'i tahrip etmişlerdir. Böylece II. Mabet devri de sona ermiş ve Yahudiler diasporaya gönderilmiştir.⁴⁶ Mabet'i hayatlarının merkezi olarak gören Yahudiler, Tanah'ta "Ebedî Mabet" olarak bahsedilen mabedin yıkılması ile iki mabet döneminin de sonlanması ve her ikisinin sonucunda da sürgüne gönderilmeleri karşısında ciddi hayal kırıklığı ve umutsuzluk yaşamışlardır. Dinî ve dünyevi hayatlarında Mabet'in ciddi bir öneme sahip olduğu Yahudilikte, Mabetsiz kalmak Yahudileri derinden sarsmıştır. II. Mabet'in yıkılmasından itibaren Yahudileri ayakta tutan ve umutlu olmalarını sağlayan, Kutsal Kitap'taki Mabet'in yeniden inşasını müjdeleyen bölümlerdir.⁴⁷

⁴² Kurt, *Yahudiliğin Mimarı Ezra*, 14.

⁴³ Adam, *Dinler Tarihi*, 74; Kurt, *Yahudiliğin Mimarı Ezra*, 19.

⁴⁴ Adam, *Dinler Tarihi*, 75.

⁴⁵ Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 213.

⁴⁶ Adam, *Dinler Tarihi*, 75-76.

⁴⁷ Hezekiel 37:24-28. Mustafa Yiğitoğlu, "Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mâbed", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 43.

3. III. Mabet ve Günümüz Çalışmaları

Yahudi geleneğindeki yaygın inanca göre III. Mabet, Tanrı tarafından gönderilecek Mesih tarafından inşa edilecek ve böylece Yahudiler Davut peygamber ve oğlu Süleyman peygamber zamanındaki ihtişamlarına yeniden kavuşacaklardır. III. Mabet'in inşasıyla başlayacak olan Mesihî dönemde, sürgünde yaşayan ve kaybolduğu düşünülen kabileler de dahil olmak üzere bütün Yahudiler vadedilen topraklara (Eretz Yisrael/Arz-ı Mev'ûd) yeniden dönerek Tora'daki emir ve ibadetleri ahdin gerektirdiği şekilde yerine getirebileceklerdir.⁴⁸

Müslümanlar tarafından kutsiyet atfedilen ilk kıble ve en önemli üç mescitten biri olan Mescid-i Aksâ, İslâm geleneğinde Miraç hadisesiyle ilişkilendirilmekte ve Kur'ân-ı Kerim'de çevresinin mübarek kılındığı bildirilmektedir.⁴⁹ Mescid-i Aksâ'nın üzerinde inşa edildiği yer ise Yahudi geleneği tarafından Süleyman Mabedi'nin eski yeri olduğuna inanılan ve Mesihî kurtuluş döneminde üzerinde III. Mabet'in kurulacağı kabul edilen Mabet Tepesi'yle özdeşleştirilmektedir. Geleneksel Yahudi inancına göre Mesih geldikten sonra gerçekleşmesi beklenen bu hadise, Dinî Siyonizm'in öncülerinden Rabbi Abraham Isaac Kook'un (ö. 1935) görüşlerinden etkilenen ve Filistin topraklarında din adamlığı müessesini yeniden canlandırıp teokratik bir krallık inşa etme amacı taşıyan III. Mabet Hareketi⁵⁰ tarafından yeniden yorumlanmıştır. İsrail'de etkin bir biçimde faaliyet gösteren ve sayılarının otuzun üzerinde olduğu belirtilen Mesihî karakterli grupları kapsayan şemsiye bir oluşum olan III. Mabet Hareketi, Tanrı'nın tarihe mucizevi müdahalesini reddederek, kurtuluşun insan eliyle gerçekleşeceği kabulünü esas almaktadır. III. Mabet aktivistleri (veya Mabet Tepesi aktivistleri) bu amacın gerçekleşmesi için atılması planlanan en önemli adımın Mabet Tepesi'nde III. Mabet'in inşa edilmesi olduğunu düşünmektedirler. Filistinli Müslümanların bölge üzerindeki haklarını ve Yahudi geleneğinin bu konudaki yüzyıllardır sürdürdüğü

⁴⁸ Fuat Aydın, *Yahudilik: Tarih, İnanç, İbadet, Kültür*, (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018), 24-25.

⁴⁹ Rabia Mert, "İslam Geleneği Açısından Kudüs", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2017), 264-269; Kudüs'ün ismi Kur'an-ı Kerim'de doğrudan geçmemektedir. Fakat İslam alimleri Kur'an'da geçen "el-Mescidu'l-Aksâ" (İsrâ, 17/1), "Mubevvee Sıdk" Yûnus, 10/93 ve "el-Arzu'l-Mukaddese" el-Mâide, 5/21 gibi ifadelerin, Süleyman Mabedi veya Kudüs'ün de içerisinde bulunduğu Filistin toprakları için kullanıldığını dile getirmiştir. Bk. Harman, "Kudüs", 26/324 akt. Hatice Kübra Baktemur, "Modern Dönem Yahudilikte Süleyman Mabedi'ni Yeniden İnşa Girişimi: III. Mabet Hareketi'nin Doğuşu", *Oksident Dergisi* 2/2, (Aralık 2020), 226.

⁵⁰"III. Mabet Hareketi, Yahudilikte Kudüs'ün kutsallaştırılması sonucu ortaya çıkan mabet merkezli din anlayışının modern dönemdeki en ısrarcı savunucularından meydana gelmektedir. Dini Siyonizm'in öncülerinden Rabbi Abraham Isaac Kook'un (ö.1935) görüşlerinden etkilenen III. Mabet Hareketi, İsrail'de etkin bir biçimde faaliyet gösteren Mesihî karakterli gruplara verilen şemsiye bir isimdir. Günümüzde hareketin çatısı altında bulunduğu tespit edilen 30'un üzerinde grup bulunmaktadır. Bu gruplara mensup aktivistler, Filistin topraklarında Yahudi yerleşimlerinin tamamlanmasının ardından din adamlığı müessesesini canlandırıp burada teokratik özelliğe sahip olan bir krallık inşa etme amacı taşımaktadır." Hatice Kübra Baktemur, *Modern Dönem Yahudilikte III. Mabet Hareketi: Mabet Enstitüsü Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020),87.

tutumu göz ardı eden aktivistler, bütün aşamalar tamamlandığında Yahudiler için Mesihî dönemde vadedilen kurtuluşun gerçekleşeceğine ve III. Mabet'in dünya üzerindeki bütün uluslar tarafından kabul göreceğine inanmaktadır.⁵¹

Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Mesih inancı çok önemlidir ve mabet ile ilişkilendirilmektedir. İki dinde de Mesih'in Davud peygamber soyundan geleceğine inanılmaktadır.⁵² Ancak Hıristiyanlıkta Mesih İsa'dır yani belirlidir. Yahudilikte ise belirli değildir. Yahudilerin II. Mabet'in yıkılışından sonra dünyanın diğer bölgelerinde yaşamlarını sürdürmeleri ve hayatları boyunca her dönemde eziyet ve sürgüne maruz kalmaları hem Mesih beklentilerinin güçlenmesine neden olmuş hem de bu sıkıntıların Mesih'in gelişine ortam hazırladığına inanılmıştır. Buna göre, Davud peygamber dönemindeki gibi Kudüs'e sahip olunması ve Mesih'in gelişini sağlayarak yeryüzü krallığının kurulması amaçlanmıştır.⁵³

Yeni Ahit'te İsa peygamberin “İbrahim oğlu, Davud oğlu, İsa Mesih'in nesebinin kitabıdır.”⁵⁴ şeklinde soyu Davud peygambere dayandırılmakta ve beklenen Mesih'in İsa peygamber olduğuna inanılmaktadır. Ancak yine Yeni Ahit'te yer alan “İsâ, ‘Benim krallığım bu dünya krallığı değildir’...”⁵⁵ pasajı, Mesih'in millî ve politik liderliğinin tamamen reddedildiğini göstermektedir. Bu pasajda İsa peygamber, politik içerikli olmayan “insanoğlu” tabirini kendisi için kullanmakta ve Davud peygamberin neslinden geldiğini belirtmektedir. Şu hâlde Yeni Ahit'teki Mesih anlayışı, Yahudiliğin Mesih beklentilerinin bir kısmını içermekle birlikte bazı özellikler de eklemiştir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, Yeni Ahit'te insanoğlundan bahseden metinler açıkça insanoğlunun ölümü ve eziyet çekmesine işaret ederken, Yahudi Mesih anlayışında eziyet çekme özelliğinin insanoğlu ile ilişkilendirilmemesidir. İkinci olarak İsa peygamber, Yeni Ahit'te vaat edilen Mesih şeklinde düşünüldüğünde o, Kutsal Kitap'ta zikredilen “Tanrı'nın eziyet çeken kulu”⁵⁶ ifadesiyle özdeşleştirilmiştir. Üçüncü olarak Yeni Ahit'teki Mesihe “Tanrı'nın oğlu” denmekte ancak Yahudilikte Mesih Tanrı'nın oğlu diye nitelendirilmemektedir. Dördüncü olarak Hıristiyanlar İsa peygamberin, hayatı boyunca Mesihî beklentilerini gerçekleştiren bir kişi olduğuna inanmaktadırlar. Onlara göre İsa peygamber, zamanın sonunda bu beklentilerini

⁵¹ Rachel Z. Feldman, “Third Temple Movement”, *World Religions and Spirituality*, erişim: 18.11.2020, <https://wrldrels.org/2017/11/24/third-temple-movement/> akt. Baktemur, “III. Mabet Hareketi'nin Doğuşu”, 226.

⁵² “İşte Davud'a salih bir Kök (Mesih) çıkaracağım günler geliyor, Rab diyor ve bir kral gibi krallık edecek ve akıllı davranacak ve memlekette doğruluk ve adalet edecek. Onun günlerinde Yahuda kurtulacak ve İsrail emniyette oturacak ve onu çağıracakları isim şudur: Rab doğruluğumuzdur.” Yeremya 23:5-6

⁵³ Jacques Waardenburg, “Mesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Eylül 2024).

⁵⁴ Matta 1:1.

⁵⁵ Yuhanna 18:36.

⁵⁶ Yeşaya 53:1-12.

gerçekleştirmek için tekrar gelecektir. Ancak Yahudiler ise İsa peygamberi Mesih olarak kabul etmemektedirler.⁵⁷

Yahudilikte III. Mabet'i kimin ne şekilde inşa edeceği konusunda bir ittifak bulunmamaktadır. III. Mabet'in inşasının Mesih tarafından ya da Mesih gelmeden önce yapılacağı düşüncesinin yanı sıra mucizevî bir şekilde gökten hazır olarak indirileceği yönünde de görüşler bulunmaktadır.⁵⁸ Mesih ve III. Mabet arasında bir bağlantı kuran Yahudiler, MS 70'ten itibaren Davut peygamber soyundan gelecek olan Mesih'i beklemektedir. Hatta Romalılar döneminde din adamı rabbiler dahi Mesih'in gelme vaktiyle ilgili kehanetlerde bulunmuşlardır. Ortaçağ Yahudi bilgini olan ve İkinci Musa diye anılan Moses Maimonides (Musa bin Meymun), MS XII. yy'da Yahudiler için düzenlediği imam esaslarına Mesih'i de dâhil etmiştir. Beklenen Mesih için belirlenen tarihten itibaren yüzyıllar geçtiği halde hala Mesih'in gelmemesi karşısında Yahudilerin kalben bir şüpheye kapılmalarını engellemek amacıyla iman esaslarına Mesih maddesi eklenmiştir. Şu an Ortodoks Yahudiler dışında pek çok Yahudi Mesih inancını terk etmiştir. Ortodoks Yahudiler her sabah ibadetlerinde "*Her ne kadar gelme vakti gecikmiş olsa da, Mesih'in geleceğine inanırım*" şeklindeki iman maddesini tekrar ederler. Ortodoks Yahudilere göre dinin tam anlamıyla yeniden tesis edilmesi için Mesih'in gelmesi gerekmektedir.⁵⁹

Hıristiyanlıkta Yeni Ahit'in Matta kitabında yer alan İsa peygamberin öldürülmesini Yahudilerin istediği yönündeki rivayet, Yahudilere yönelik yapılan ayrımcı tavrın ve özellikle Avrupa'da karşılaştıkları eziyetlerin kökeni olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlar, Tanrı'nın İsa peygamber ile Yeni Ahit yapmasından ötürü kendilerini "Yeni İsrail" olarak görmekteydiler. Onlara göre Yahudiler, İsa peygamberin Mesihliğini kabul etmedikleri için Tanrı onları mirastan menetmiştir. Ayrıca yine Hıristiyan düşüncesine göre Yahudiler, İsa peygamberi reddetmekle kalmamış, onu öldürmüşlerdir. Bundan dolayı Tanrı onları sonsuza kadar lanetlemiştir. Hıristiyanlara göre bu lanetten kurtulmanın tek yolu ise Hıristiyan olmaktır. Avrupa'da ve özellikle de Amerika'da yaşayan bazı modernist Yahudilerin, Hıristiyanların Yahudilere olan düşmanlıklarının bir kısmını ortadan kaldırma amacıyla inançlarında bazı yumuşamalar meydana gelmiştir. Onlar Mesih beklentisinden, vadedilmiş topraklara dönme tahayyülünden vazgeçerek içinde buldukları toplumun giysilerini- dinî giysiler de dâhil olmak üzere- giymeyi ve ibadetlerinde İbrânîce yerine ikamet ettikleri

⁵⁷ Waardenburg, "Mesih".

⁵⁸ Baktemur, "III. Mabet Hareketi'nin Doğuşu", 228.

⁵⁹ Adam, *Dinler Tarihi*, 95.

ülkenin dilini kullanmayı tercih etmişlerdir. Ancak Ortodoks ve Muhafazakâr Yahudiler inançlarından taviz vermemiştir.⁶⁰

İngiliz raporlarına göre, 1881'den itibaren, Rusya'daki Yahudilerin sıkıntıları Haçlı Seferleri zamanında Batı Avrupa'da olduğu kadar kötüydü. Yahudiler, Polonya dışında tüm Rusya'dan dışlanmışlardı. On binlercesi öldürülüp, evsiz bırakılmıştı. Bu nedenle Batı Avrupa'ya yoğun bir Yahudi göçü başlamıştı. 1880 ile 1910 arasında Doğu Avrupa'dan en az üç milyon Yahudi Batı'ya kaçmışlardı. Bu göçlerin büyük bir kısmı İngiltere, Kanada, Avusturalya ve Güney Afrika gibi Britanya topraklarına oldu. Bir kısmı ise, ABD'yi tercih etti. 1870'te ABD'deki Yahudi nüfusu 250,000 iken, 1937'de dört buçuk milyona kadar ulaşmıştı. Yahudiler tüm dünyaya dağılmışlardı ancak Filistin'i asla unutmamışlardı. İngiliz raporlarına göre, Yahudiler, Filistin topraklarına Hıristiyanlardan çok daha fazla bağlılardı. Buna göre, 'Vadedilen Topraklar' fikri, sadece muhafazakâr Yahudilerin değil, laik kesimin de düşüncelerine nüfuz etmişti. En ünlü İbrânî şiiirlerinin temel konusu, 'Zion' a (İsrail Ana Yurdu) geri dönüşü. 'Yahudi devletinin çöküşünden' sonra bazı Yahudiler Filistin'de yaşamaya devam etmişlerdi. Ancak hep azınlıkta kalmışlardı.⁶¹

19. yy'ın sonlarına doğru 1894 yılında Fransa'da yaşanan Dreyfus davası Yahudilik için Avrupa'da dönüm noktası olmuştur. Yüksek dereceli bir Fransız askeri olan Alfred Dreyfus, önce vatana ihanetle suçlanarak ömür boyu hapse mahkûm edilirken daha sonra ortaya konulan belgeler neticesinde suçsuz olduğu saptanmıştır. Fransa'da ciddi infial yaratan bu olaydan sonra Yahudilerin kendilerine özgü bir ülkelerinin olması ve güvende olma düşünceleri daha da anlam kazanmıştır.⁶² Bu düşünceden yola çıkan Avrupa'daki bazı Yahudiler, adını Kudüs'te bulunan Siyon Tepesi'nden alan ve Yahudi milliyetçilik hareketi olan Siyonizm'in⁶³ kurulmasını hızlandırmıştır.⁶⁴ Bu hareketi evrensel bir Yahudi hareketine dönüştüren kişi Theodor Herzl (ö. 1904)'dir.⁶⁵ Başlangıçta Madagaskar, Uganda ve Arjantin gibi seçeneklere yönelinse de sonrasında Filistin toprakları üzerinde ittifak edilmiştir.⁶⁶

⁶⁰ Aydın, "Yahudilik", 149-150.

⁶¹ Macide Başlamışlı, "İngiliz Raporlarına Göre Filistin'deki İngiliz İdareleri ve İsrail Devleti'ni Oluşturan Süreçteki Roller", *Asia Minor Studies* 6/12 (Temmuz 2018), 21.

⁶² Aydın, "Yahudilik", 151-152.

⁶³ Siyonizm: Kaynak olarak Tevrat'a dayanan, dünya Yahudilerinin birliğini sağlamayı, onları dinî ve millî açıdan bilgilendirmeyi, Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurmayı amaç edinen siyasi fikir, Yahudi ırkçılığı. Cilacı, "Dinler ve İnançlar Terminolojisi", 329.

⁶⁴ Baktemur, "III. Mabet Hareketi'nin Doğuşu", 230.

⁶⁵ Gündüz, "Din ve İnanç Sözlüğü", 342-343.

⁶⁶ Theodor Herzl, *Yahudi Devleti*, çev. Sedat Demir (İstanbul: Ataç Yayınları, 2020), 33-43.

Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin bölgesini işgal eden İngiltere, dünyanın pek çok yerindeki Yahudilerin buraya yerleşmesini sağlamıştır.⁶⁷ Yine İkinci Dünya Savaşı'nda özellikle Almanya'da Hitler başta olmak üzere Naziler tarafından ve Holokost diye adlandırılan soykırım sonrasında da Filistin'e yapılan göç hızlanmıştır.⁶⁸ 1948'de kurulan İsrail'e açıktan verilen ilk destek 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour tarafından yayınlanan Balfour Deklarasyonu'dur. Deklarasyon'da belirtildiği gibi Filistin'de iki devlet kurulmasını isteyen ve onaylayan İngiltere'dir. İsrail'i devlet olarak ilk tanıyan ise Amerika Birleşik Devletleri'dir. Buradaki amacın İsrail'in kurulması, Hıristiyanların da maddi destekleri ile Bet ha-Mikdaş'ın inşa edilmesi ve İsa peygamberin gelmesi olduğu belirtilmiştir.⁶⁹

Günümüzde İsrail devletinin varlığını-faaliyetlerini savunmayan ve karşı çıkan Yahudiler de bulunmaktadır. İsa peygamberin gelmesi için Yahudilerle dinî-siyasî iş birliği yapan Hıristiyanlara karşı çıkan Hıristiyanlar da bulunmaktadır. Bir kısım Yahudi, devletin Mesih gelmeden önce kurulmuş olmasının yanlış olduğunu savunmaktadır. Öte yandan bir kısım Hıristiyan da İsa peygamberin katili olarak gördükleri ve Yeni Ahit'i ve İsa'yı kabul etmeyen Yahudilere mabet konusunda maddi- manevi yardım vs. yapmak ya da onlarla ilişki içinde bulunmak zorunda olmadıklarını savunmaktadırlar. Ancak bu aykırı Yahudi ve Hıristiyan kesim oldukça azınlıktadır. Genel kabul edilen yaklaşım ise Grace Hallsell tarafından şöyle ifade edilmiştir:

1948'de İsrail'in kurulmasından sonra Yahudileri uluslararası komplo kurmakla suçlayan kimseler, artık yön değiştirmişlerdi. Onlar yine Anti-Semitiktikler⁷⁰ ancak farklı bir biçimde. Artık meselenin iç yüzünü daha iyi kavrayabilen, Yahudilere karşı yumuşak huylu, onları himaye etme yanlısı hale bürünmüşlerdi. Onlara karşı sevgi dolu bir minnettarlık duyuyorlardı. Yahudiler nihayet yapmaları gereken şeyi yapıyorlardı: Polonya, Rusya, Almanya, İngiltere ve ABD'yi terk ederek İsrail'i yeniden kurmak üzere Filistin'e gitmek. Bu olay fundamentalistlerin⁷¹ dispensasyonalist⁷² inançlarıyla uyuştugu için, Yahudi devletinin

⁶⁷ Gündüz, "Din ve İnanç Sözlüğü", 343.

⁶⁸ Baktetur, "III. Mabet Hareketi'nin Doğuşu", 231; Filistin'e yapılan Yahudi göçleriyle ilgili ayrıca bk. Başlamışlı, "İngiliz Raporlarına Göre Filistin'deki İngiliz İdareleri ve İsrail Devleti'ni Oluşturan Süreçteki Roller", 40-44.

⁶⁹ Hallsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, 82;118.

⁷⁰ Anti Semitizm: Yahudiler aleyhine Batı'da gelişen düşmanlığa verilen isimdir. Bu düşmanlığın temelinde Yahudilerin sosyal yapıları ile dini inançlarının büyük rolü vardır. Çünkü Batı'daki Hıristiyanlar Yahudileri Hz. İsa'nın katilleri olarak nitelendiriyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bk. Cilacı, "Dinler ve İnançlar Terminolojisi", 34.

⁷¹ Fundamentalizm, 1910-1925 yılları arasında ABD'de ortaya çıkan, Kitâb-ı Mukaddes'e sıkı sıkıya uymayı telkin eden Protestan kaynaklı bir dini akımdır. Cilacı, "Dinler ve İnançlar Terminolojisi", 129.

sıkı bir destekçisi haline geldiler. Onlara göre kendileri veya başkası Fransa'yı, İngiltere'yi, ABD'yi vs. herhangi bir ülkeyi eleştirebilirdi. Bu tamamen siyasi bir konuydu ancak İsrail'i eleştirmek, Tanrı'yı eleştirmek demektir.⁷³

Siyonist Hıristiyanların düşünceleri ve inançlarına göre, III. Mabet'in yapılmak istendiği alanda bulunan Kubbetü's-Sahra, Ortodoks Yahudilerce yıkılacak, bu da İslam dünyası ile Yahudiler arasında çıkacak olan nihai bir savaşa sebep olacaktır. Bu da Mesihi duruma müdahale etmeye zorlayacak ve İsa peygamber yeryüzüne gelecektir. Dolayısıyla Siyonist Hıristiyanlara göre, III. Mabet bir an önce inşa edilmelidir. Bu yüzden Yahudilerin III. Mabet'in kalıntılarını bulmak amacıyla Mescid-i Aksâ'da kazı çalışmaları yapmaları Siyonist Hıristiyanlarca maddî olarak da desteklenmektedir. Hatta Amerika Birleşik Devletleri'nde halktan da bu amaçla maddî destek toplandığı belirtilmektedir.⁷⁴ Ayrıca 19. yy'dan sonra ciddi bir gelişme gösteren ve Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bilgilerin arkeoloji bilimi ile birlikte yorumlanması fikrinden doğan "Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi (Biblical Archaeology)", yapılan kazı çalışmalarını destekler niteliktedir. Son iki asırdır özellikle Filistin, Mısır, Ürdün, Türkiye, Suriye ve Irak'ta yapılan kazı çalışmaları bu alanın gelişim göstermesinde etkilidir.⁷⁵

Sonuç

Semitik dinlerin ilki olan Yahudilikte Mabet hayatın merkezi konumundadır. Dindeki neredeyse pek çok sembolün Mabet ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. İbrahim peygamberden itibaren altar, mişkan vs denilen geçici mabetlere başvurulmuştur. Davud peygamberin Kudüs'ü fethi, Yahudiler için kalıcılığı simgelemekte ve bu da kalıcı bir Mabet inşa edileceğini göstermektedir. Ancak MS 70'te Romalıların Bet ha-Mikdaş'ı tahrip etmesiyle birlikte hem Mabetten hem de Mabet'e dayalı yapılan bazı ibadetlerden (kurban, hac vs.) mahrum kalınmıştır. Yahudiler için III. Mabet'in yeniden inşa edilmesi Mesih beklentisini de beraberinde getirmektedir. Günümüzde özellikle Ortodoks Yahudiler, Siyonist Yahudiler ve Siyonist Hıristiyanlar III. Mabet'in inşasına yönelik bazı çalışmalar yapmaktadır. Gerek Mescid-i Aksâ'nın altında uzun yıllardır yapılan kazı çalışmaları gerek bölgenin kendilerine ait olduğunu gösteren kutsal kitap pasajları gerekse Filistin Devleti'ni

⁷² Dispensasyonalist: İsa peygamberin ikinci gelişinin gerçekleşmesi için ortaya çıkacak yedi evre inancına bağlı kimse. Bilgi için bk. Hallsell, "Tanrıyı Kıyamete Zorlamak", 144.

⁷³ Hallsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, 95-96.

⁷⁴ Hallsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, 82;118.

⁷⁵ Halil Temiztürk, "Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Ortaya Çıkışı ve Metodolojik Tartışmalar", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (Eylül 2019), 395. Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi hakkında detaylı bilgi için çalışmanın tamamına bakınız.

bölgesel, siyasî ve sosyal açılardan hiçe sayarak bölgede hak iddia etmeleri bu çalışmalardan bazılarıdır. Ayrıca çalışmamızda da yer verdiğimiz III. Mabet aktivistleri de her ne kadar şiddete karşı bir tutum sergilediklerini ve çalışmalarını kültürel bir şekilde ilerlettiklerini ifade etseler de çalışmaları sonuç itibarıyla bölgede oluşabilecek ciddi bir tehlike arz etmektedir. Sonuç olarak Yahudilerin III. Mabet'i inşa etme düşünceleri sadece onları değil coğrafyanın tamamını etkilemektedir.

Kaynakça

Adam, Baki (ed.). Dinler Tarihi. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2016.

Alalu, Suzan vd. Yahudilikte Kavram ve Değerler. İstanbul: Gözlem Yayıncılık. 1. Basım, 1996.

Atasağun, Galip. "Yahudilikte Dini Sembol ve Kavramlar". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/11 (Aralık 2001), 125-156.

Aydın, Fuat. Yahudilik: Tarih, İnanç, İbadet, Kültür. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 3. Basım, 2018.

Baktemur, Hatice Kübra. Modern Dönem Yahudilikte III. Mabet Hareketi: Mabet Enstitüsü Örneği. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Baktemur, Hatice Kübra. "Modern Dönem Yahudilikte Süleyman Mabedi'ni Yeniden İnşa Girişimi: III. Mabet Hareketi'nin Doğuşu". Oksident 2/2 (Aralık 2020), 221- 257. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4394492>.

Besalel, Yusuf. "Mişkan", Yahudilik Ansiklopedisi. 2/412. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2001.

Başlamışlı, Macide. "İngiliz Raporlarına Göre Filistin'deki İngiliz İdareleri ve İsrail Devleti'ni Oluşturan Süreçteki Roller". Asia Minor Studies 6/12 (Temmuz 2018), 15-52.

Cilacı, Osman. Dinler ve İnançlar Terminolojisi. İstanbul: Damla Yayınevi, 1. Baskı, Aralık 2001.

Çift, Pelin- Harman, Ömer Faruk. Kudüs'ün Gizemli Tarihi. İstanbul: Destek Yayınları, 52.-53. Baskı, Nisan 2018.

- Eşmeli, İsmet. “Dinlerde Mâbed- İbadet İlişkisi (Yahudilik Örneği)”. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/11 (Haziran 2019), 24-43.
- Güç, Ahmet. “Mâbed”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 1 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mabed>
- Gül, Muammer. “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 11/2 (Elazığ 2020), 305-312.
- Gündüz, Şinasi. Din ve İnanç Sözlüğü. Ankara: Vadi Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Hallsell, Grace. Tanrıyı Kıyamete Zorlamak. çev. Mustafa Acar- Hüsnü Özmen. Ankara: Kim Yayınları, 2. Baskı, Nisan 2003.
- Harman, Ömer Faruk. “Kudüs”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 26 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#1>
- Harman, Ömer Faruk. “Süleyman”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 27 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman#1>
- Herzl, Theodor. Yahudi Devleti. çev. Sedat Demir. İstanbul: Ataç Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil. İstanbul: Kitâbı Mukaddes Şirketi- Yeni Yaşam Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 10. Basım, 2006.
- Kurt, Ali Osman. Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, 2007.
- Mert, Rabia. “İslam Geleneği Açısından Kudüs”, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1/2 (Aralık 2017), 257-272.
- Öztürk, Nermin. İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet) Yemin, Keffaret, Kurban. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Temiztürk, Halil. “Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Ortaya Çıkışı ve Metodolojik Tartışmalar”. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 19/2 (Eylül 2019), 395- 423.
- Waardenburg, Jacques. “Mesih”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 26 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesih>

Yiğitoğlu, Mustafa. Yahudilikte Semavi Mâbed Anlayışı. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Yiğitoğlu, Mustafa. “Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mâbed”. Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 1/1 (2017), 43-52.